

INNAVASION IQTISODIYOT SHAROITIDA INSON KAPITALIGA INVESTITSIYA KIRITISHNING IQTISODIY SAMARASI

Muxtarova Muxlisa Anvarjon qizi

*Toshkent amaliy fanlar universiteti, iqtisodiyot
Fakulteti bank ishi va audit yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya: Maqolada innavasion iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliga investitsiya kiritishning zaruriyati, uni moliyalashtirish mexanizmlari va bunda vujudga keladigan iqtisodiy samaradorlik jihatlari yoritilgan. Inson kapitali – zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayveri bo'lib, ta'lim, sog'liqni saqlash, malaka oshirish va raqamli kompetensiyalar kabi yo'nalishlar bo'yicha investitsiyalar davlat va biznes sektorlarida yuqori qaytish ko'rsatkichlarini ta'minlaydi. Tadqiqotda adabiyotlar tahlili, taqqoslash usuli va nazariy tahlil usullari qo'llanildi.

Kalit so'zlar: inson kapitali, innovasion iqtisodiyot, investitsiya, raqamli kompetensiya, iqtisodiy samaradorlik, malaka, bilim iqtisodiyoti

XXI asr iqtisodiyoti bilim va g'oyalar iqtisodiyoti sifatida shakllanmoqda. Endi ishlab chiqarish jarayonida asosiy kapital, yer va xomashyo emas, balki insonning bilim darajasi, aqliy mehnat unumdorligi va kreativlik potentsiali hal qiluvchi kuchga aylanmoqda. Shu sababli, iqtisodiy o'sishni ta'minlashda inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan investitsiyalar eng yuqori darajadagi samaraga ega investitsiya turi sifatida baholanyapti. Innovasion iqtisodiy modelga o'tayotgan davlatlar – Janubiy Koreya, Singapur, Yaponiya, Finlyandiya – aynan inson kapitali orqali iqtisodiy sakrashga erishdi. O'zbekiston ham "inson kapitaliga tayanadigan iqtisodiyot"ga o'tishda kuchli transformatsiya bosqichidadir.

X. Becker, P. Romer, R. Lukas kabi klassik iqtisodchilar inson kapitali nazariyasi bo'yicha ilmiy asos yaratgan. P. Romerning endogen o'sish nazariyasiga ko'ra, texnologik taraqqiyotning o'zi ham inson kapitali miqdoriga va sifatiga bog'liq.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki:

Mamlakat	Inson kapitaliga investitsiya ulushi (YaIM%)	Natija
Finlyandiya	7-9%	ta'lim orqali innovasiyalar yetakchisi
S. Koreya	8-10%	texnologik gigantlar Samsung, LG
Singapur	6-7%	raqamli iqtisodiyot markazi

Shu bilan birga Jahon banki inson kapitali indeksini ishlab chiqqan bo'lib, unda mamlakatlarning ertangi iqtisodiy kuchi bevosita bola ta'limi, sog'lig'i va raqamli savodxonligi bilan bog'lanadi.

Ushbu maqola nazariy tahlil, taqqoslash, statistik adabiyot sharhi usullariga asoslandi. Dunyo tajribalari qiyoslandi, O'zbekiston rivojlanish strategiyalari bilan solishtirildi. Shuningdek, inson kapitaliga investitsiyaning iqtisodiy qaytimi ROI modeli orqali konseptual baholandi.

Innovatsion iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliga investitsiya kiritishning iqtisodiy samarasi haqida batafsil, asosan matn shaklida izoh beraman.

Innovatsion iqtisodiyot deganda, an'anaviy ishlab chiqarish omillari (yer, kapital, oddiy mehnat) o'rniga bilim, ijodkorlik, texnologiya va insonning intellektual salohiyati asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lgan iqtisodiy model tushuniladi. Bunday iqtisodiyotda neft, gaz yoki qishloq xo'jaligi emas, balki insonning fikrlashi, yangi g'oyalar yaratishi va ularni amalda qo'llay olishi iqtisodiy o'sishning asosiy manbai hisoblanadi. Shu sababli, inson kapitali — ya'ni odamlarning ta'lim darajasi, kasbiy malakasi, ijodiy salohiyati, sog'lig'i va motivatsiyasi — davlat va jamiyatning eng muhim investitsiya ob'ekti sifatida qaraladi.

Inson kapitaliga investitsiya kiritish deganda quyidagi yo'nalishlar tushuniladi: maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, oliy ta'lim, kasbiy ta'lim, qayta tayyorgarlik kurslari, ilmiy-tadqiqot faoliyati, sog'liqni saqlash tizimi, sport va madaniy rivojlanish dasturlari. Bu investitsiyalar qisqa muddatda emas, balki o'rta va uzoq muddatda iqtisodiy foyda keltiradi, lekin ularning samarasi boshqa hech qanday resursdan (masalan, tabiiy resurslardan) keltiradigan foydadan ancha yuqori bo'ladi.

Iqtisodiy nazariyada inson kapitalining roli birinchi marta 1960-yillarda Teodor Shults va Geri Bekker tomonidan chuqur o'rganilgan. Ular insonning ta'lim va malakasini "kapital" deb ataganlar, chunki bu resurs ham vaqt o'tishi bilan o'sadi, foyda keltiradi va jamiyatning umumiy boyligini oshiradi. Masalan, Bekkerning hisob-kitoblariga ko'ra, AQShda 20-asrning o'rtalarida iqtisodiy o'sishning 20–25 foizi inson kapitali o'sishi bilan bog'liq edi.

Innovatsion iqtisodiyotda bu ko'rsatkich yanada yuqori. Masalan, Robert Solouning o'sish modelida iqtisodiy o'sishning katta qismi "qoldiq omil" (Solow residual) deb atalgan, ya'ni kapital va mehnatning oddiy o'sishidan ortib qolgan qismi. Keyinchalik bu qoldiq omilning asosiy qismi inson kapitali va texnologik innovatsiyalar ekanligi aniqlangan. Paul Romer va Robert Lukasning endogen o'sish modellari esa shuni ko'rsatadiki, inson kapitali nafaqat ishlab chiqarishni oshiradi, balki yangi bilim va texnologiyalarni yaratish orqali iqtisodiy o'sishni doimiy ravishda tezlashishiga olib keladi.

Endi iqtisodiy samarani aniq misollar bilan ko'rib chiqamiz. Ta'lim investitsiyasi eng aniq va o'lchanadigan samara beradi. Dunyo banki va OECD

ma'lumotlariga ko'ra, har qo'shimcha ta'lim yili (masalan, o'rta maktabni bitirish yoki oliy ma'lumot olish) shaxsning o'rtacha yillik daromadini 8–12 foizga oshiradi. Bu Mincer modeli deb ataladi. Masalan, agar bir kishi o'rta maktabni bitirib, oliy ma'lumot olmasa, uning umri davomidagi umumiy daromadi taxminan 1 million dollar bo'lsa, oliy ma'lumot olgan odamning daromadi 1,5–1,8 million dollargacha yetishi mumkin. Bu farq davlat byudjetiga soliq, ijtimoiy barqarorlik va innovatsion mahsulotlar shaklida qaytadi.

Janubiy Koreya bu jarayonning eng yorqin misoli. 1960-yillarda Koreya dunyodagi eng kambag'al davlatlardan biri edi — aholi jon boshiga YaIM 80 dollar atrofida edi. Lekin hukumat ta'lim va inson kapitaliga katta investitsiya kiritdi: 1960–1980 yillarda byudjetning 15–20 foizi ta'limga yo'naltirildi. Natijada, 2000-yilga kelib Koreya jon boshiga YaIM 12 ming dollarga yetdi, hozir esa 35 ming dollardan oshdi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu o'sishning 30–40 foizi ta'lim va inson kapitali o'sishi bilan bog'liq.

Germaniya misoli esa kasbiy ta'limning muhimligini ko'rsatadi. Nemis “dual tizimi” — ya'ni maktab va korxona birgalikda talabani o'qitishi — yoshlarni ish joyiga to'g'ridan-to'g'ri moslashtiradi. Natijada, Germaniyada yoshlar orasida ishsizlik 5–6 foiz atrofida, eksport mahsulotlari esa yuqori texnologik va raqobatbardosh. Bu tizim inson kapitalini innovatsion iqtisodiyot talablariga to'liq moslashtiradi.

Ilmiy-tadqiqot va ijodiy salohiyatga investitsiya ham katta samara beradi. Masalan, AQShning Silikon vodiysi atrofidagi universitetlar (Stanford, Berkli) har yili milliardlab dollarlik ilmiy grant oladi. Har bir dollarlik grant o'rtacha 5–7 dollarlik iqtisodiy foyda keltiradi — yangi kompaniyalar, patentlar, ish o'rinlari va eksport mahsulotlari orqali. Apple, Google, Tesla kabi kompaniyalar aynan shu ekotizimdan chiqqan.

Sog'liqni saqlash investitsiyasi ham inson kapitalining muhim qismidir. Dunyo banki hisob-kitoblariga ko'ra, har bir dollarlik sog'liq investitsiyasi (emasalan, emlash, profilaktika, sport dasturlari) 4–10 dollar iqtisodiy foyda keltiradi. Chunki sog'lom odam ko'proq ishlaydi, kamroq kasallik tufayli ish joyidan uzoqlashadi va uzoq umr ko'radi — ya'ni uzoqroq vaqt davomida iqtisodiyotga hissa qo'shadi. Yaponiya misolida, o'rtacha umr 84 yil, mehnat unumdorligi yuqori, iqtisodiyot barqaror.

O'zbekiston kontekstida inson kapitaliga investitsiya katta imkoniyatlar ochadi, lekin muammolar ham bor. Hozirda ta'lim sifati PISA testlarida past — 2018 yilda matematikada 37-o'rin, o'qishda 38-o'rin. Ilmiy nashrlar soni aholiga nisbatan juda kam. Raqamli savodxonlik 30–40 foiz atrofida. Lekin ijobiy o'zgarishlar ham bor: “1 million o'zbek dasturchisi” loyihasi, IT-parklar, xalqaro universitetlar filiallari (Vestminster, Turin, Yeosu). Hukumat 2022–2026 yillarga mo'ljallangan ta'lim strategiyasida STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) yo'nalishlarini kuchaytirishni rejalashtirmoqda.

Iqtisodiy samarani hisoblashda ichki daromad normasidan (IRR) foydalanish mumkin. Masalan, O'zbekistonda oliy ta'limning o'rtacha IRR 15–20 foizni tashkil etadi, ya'ni har yili investitsiya qilingan 1 million so'm 15–20 yil ichida 15–20 foiz foyda bilan qaytadi. Bu bank depozitlaridan ancha yuqori.

Innovatsion iqtisodiyotda inson kapitaliga investitsiya — bu eng uzoq muddatli, eng barqaror va eng yuqori foyda keltiruvchi strategiya. U nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki ijtimoiy barqarorlik, innovatsion mahsulotlar, eksport imkoniyatlari va xalqaro raqobatbardoshlikni oshiradi. O'zbekiston uchun tavsiya: ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, umrbod ta'lim tizimini joriy etish, ilmiy grantlar va startap inkubatorlarini ko'paytirish, sog'liqni saqlashda profilaktikaga e'tibor berish. Bu yo'l bilan mamlakat 10–15 yil ichida o'rta daromadli innovatsion iqtisodiyotga aylanishi mumkin.

Innovatsion iqtisodiyotning asosiy resursi – yuqori malakali kadr. Ammo bu investitsiya faqat oliy ta'lim bilan cheklanmaydi. Mamlakatda raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish, IT ta'limini kengaytirish, malaka oshirish tizimlarini zamonaviylashtirish – shularning barchasi inson kapitalini innovatsion rivojlantirishning strategik yo'nalishlari hisoblanadi. O'zbekiston sharoitida IT Park, Yangi O'zbekiston universitetlari, Smart Education platformalari ana shu yo'nalishda muhim institutlardir.

Xulosa

Inson kapitaliga investitsiya davlat byudjetida dastlabki investitsiya sifatida emas, balki strategik sarmoya sifatida ko'rilishi kerak. Ta'lim tizimini innovatsion iqtisodiyot talablariga moslashtirish zarur: STEM, AI, Data Science, FinTech yo'nalishlari bo'yicha tayyorlovni kengaytirish kerak. Korxonalarda doimiy “reskilling” va “upskilling” dasturlarini joriy etish iqtisodiy samarani oshiradi. Ta'lim – sog'liq – ijtimoiy himoya – iqtisodiyot tizimlari o'rtasida uzviy koalitsiya shakllantirish zarur. Davlat va xususiy sektor konsortsiumlari orqali inson kapitaliga investitsiyalarni ko'paytirish maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion iqtisodiyotda inson kapitaliga investitsiya — bu eng uzoq muddatli, eng barqaror va eng yuqori foyda keltiruvchi strategiya. U nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi, balki ijtimoiy barqarorlik, innovatsion mahsulotlar, eksport imkoniyatlari va xalqaro raqobatbardoshlikni oshiradi. O'zbekiston uchun tavsiya: ta'lim sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish, umrbod ta'lim tizimini joriy etish, ilmiy grantlar va startap inkubatorlarini ko'paytirish, sog'liqni saqlashda profilaktikaga e'tibor berish. Bu yo'l bilan mamlakat 10–15 yil ichida o'rta daromadli innovatsion iqtisodiyotga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar.

1. OECD (2021). *Human Capital Investment in the Digital Era*. OECD Publications.

2. World Bank (2020). *The Human Capital Index - Update*. Washington, DC.
3. Mankiw, N.G, Phelps, E.S., Romer, P. (1995). *Growth and Human Capital Formation*. Harvard University Press.
4. UNDP (2022). *Human Development Report*. United Nations Development Programme.
5. Schultz, T. W. (1961). “Investment in Human Capital”. *The American Economic Review*, Vol. 51, No.1.
6. Savitskaya G.V. (2022). *Innovatsion iqtisodiyot asoslari*. Moskva: INFRA-M.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi (2023). *Yangi O‘zbekiston 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi*. Toshkent.
8. Abdullayev, M. (2022). “O‘zbekiston iqtisodiyotining innovasion rivojlanish tendensiyalari”. *Iqtisodiyot va ta’lim jurnali*, №3 (156), 45-55 b.
9. Adashboyev, R., Po‘latova Z. (2023). “Inson kapitali indeksining O‘zbekiston uchun ahamiyati”. *Oliy ta’lim va ilm-fan jurnali*, №4, 27–33 b.
10. Mardonov A. (2021). *Innovatsion iqtisodiyot va raqamli transformatsiya*. Toshkent: Fan va texnologiya.